

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 378(477.43)«17/18»:057.87.023.5

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-52-59>

Анатолій Філінюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
доктор історичних наук, професор (Україна)

Віталій Моздир

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
аспірант (Україна)

**Вплив російського чинника на духовно-релігійні і культурні процеси
в Подільській губернії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.**

Анотація. У статті на основі аналізу літератури та комплексу джерел обґрунтовано тезу про те, що духовно-релігійні і освітньо-культурні процеси на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. відбувалися під дедалі зростаючим впливом російського чинника. На конкретному фактичному матеріалі показано, що Російська імперія виступила не лише ініціатором і архітектором анексії Поділля і всієї Правобережної України, а й своєю інкорпораційною політикою, що охопила всі сфери суспільного життя, визначила тенденції та спричинила істотні трансформації в розвитку релігії, освіти і культури. Підкреслено, що, опинившись у російському імперському капкані та російсько-польсько-єврейському трикутнику, подоляни і загалом всі українці Правобережжя вимушені були протистояти їх духовно-релігійному й культурному поневоленню.

Ключові слова: Поділля, російський чинник, духовно-релігійна сфера, культура, трансформації.

Сьогодні, в період розбудови високоцивілізованої, демократичної Української держави, винятково важливо глибше пізнати силу та значення духовності, освіти і культури, дати їм нові смисли на фундаменті національної історії, осмислення їх місця нашого народу. В цьому зв'язку, однією з важливих сторінок минулого виступає культура нашого народу, яка протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. зазнала істотних змін. Повною мірою це стосується духовно-релігійного та освітньо-культурного розвитку Подільського краю як важливої складової суспільного життя України. Актуальність обраної теми також пояснюється тим, що вплив російського чинника на зміни в цій сфері поки що не став предметом глибокого осмислення і спеціального висвітлення у вітчизняній науковій літературі. Це, за влучним підкресленням І. Франка, дозволить збагнути єдність «свого, місцевого, оригінального, своєрідного з привозним, чужим, перейнчим із довговікових міжнародних зносин» [36, с. 10].

Спроби переосмислити роль і місце російського чинника в історії перетворень у духовно-релігійній і освітньо-культурній сферах Поділля кінця XVIII – першої половини XIX ст. привели в останні роки XX і перші десятиліття XXI ст. до появи значної кількості публікацій. Зокрема, чималий внесок у наукову реконструкцію проблеми через призму інкорпораційної політики самодержавства в Правобережжі на межі XVIII – XIX ст. зробив А. Філінюк. Дослідниця А. Боднар торкнулася цієї теми у зв'язку з вивченням освіти на Поділлі; А. Богуцька – в розрізі етнонаціонального та етнодемографічного розвитку регіону; В. Кундельський – при розгляді міжнаціональних взаємин; Ю. Блажевич, Е. Зваричук і А. Лисий – при аналізі церковно-релігійних змін; С. Єсюнін – при дослідженні розвитку подільських міст і містечок. Л. Баженов звернув увагу на відображення питання в історико-краєзнавчих розвідках. Їх зусиллями нагромаджений значний фактичний матеріал. Новітній період історіографії даної проблеми вирізняється відмовою дослідників від ідеологічних штампів попередніх років і однобоких позицій, чим зроблена основа для розгляду проблема як самостійного об'єкта наукових студій.

У статті ставиться за мету на основі використання сучасних теоретико-методологічних підходів, залучення нового масиву джерел і осмислення наукової літератури розкрити вплив російського чинника на духовно-релігійні та культурні процеси в Подільському краї наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Як відомо, внаслідок другого та третього поділів Речі Посполитої в 1793–1795 рр. Поділля і вся Правобережна Україна були анексовані Російською імперією і включені в її державний організм. Відтоді Подільський край став розвиватися під впливом політики самодержавства. Для перетворення його в органічну складову нової метрополії. Цій меті слугувала інкорпораційна

політика, реалізація якої знаменувала собою не тільки зміну приналежності етнічної української території, а й спричинила якісно інший вектор суспільного розвитку і цивілізаційну спрямованість [34, с. 103-104] та істотні трансформації в усіх сферах суспільного життя великого українського регіону [35, с. 576], який за часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої розвивався в європейському суспільному та культурному просторі з притаманними для нього цивілізаційними цінностями. Очевидно, саме цим можна пояснити той факт, що ще на початку 30-х рр. XIX ст. М. Полевой із неприхованим подивом констатував українську минувшину як не російську («не русскую»), а чужу історію і підкреслив, що місцеве населення ставилося до росіян як до чужинців [24, с. 77]. Але саме Т. Шевченко виокремлює українство духовно із російсько-імперської дійсності, стверджуючи сакральність українського світу. Україну поет мислив як регіонально і культурно розмаїту, проте соборну і самодостатню спільноту на широкому просторі: «От берегов тихого Дона до кремнистых берегов быстротекущего Днестра – одна почва земли, одна речь, один быт, одна физиономия; даже и песни одни и теже. Как одной матери дети» [37, с. 266].

Якщо до 1793–1795 рр. головним у політиці самодержавства щодо українського регіону був принцип агресивного експансіонізму і загарбництва, то після її було доповнено принципом колоніалізму. Вже з перших днів перебування на території Поділля і всієї Правобережної України царизм розгорнув широкомасштабну культурно-ідеологічну інкорпорацію через уніфікацію, руйнування української духовності, утвердження російських анклавів і мережі соціальної солідарності з власне історичними російськими губерніями [35, с. 157]. Утвердження політичної влади та посилення позицій в соціальній та економічній сферах, базовою основою яких виступала власність на землю і кріпаків, справляли свій вплив не лише на них, а й на глибинні духовно-релігійні та національно-культурні процеси. Це проявлялося передусім у виробленні самодержавством великого спектру форм взаємодії держави і конфесій, формуванні, розвитку та змін в етноконфесійних відносинах, ролі релігії в освіті та культурі, етнічній самосвідомості. Системного, комплексного характеру вони набрали з виробленням і застосуванням сумнозвісної тріади Уварова «православ'я – самодержавство – народність», покликаної забезпечити зруйнування українських національних характерних рис і особливостей регіону, тисячолітніх морально-етичних цінностей і культурних традицій його населення з одночасним і безповоротним впровадженням у державний організм імперії. Нові господарі в ситуативному союзі з польськими магнатами наклали тяжке ярмо російського кріпосництва, виявляючи фантастичну настирливість і винахідливість у пригнобленні корінних селян та зменшенні їх енергетичного, духовно-культурного потенціалу. Особливо в цьому дошкуляла рекрутчина, з допомогою якої брутально руйнувалися їх генетичні засади українців.

Для російського чинника в духовно-релігійній і освітньо-культурній сферах Поділля від часу його приєднання і до середини XIX ст. характерними були: неоднозначність і суперечливість конфесійної політики самодержавства, яка коливалась у діапазоні від лібералізму до консерватизму та войовничості, фактичне повернення православ'я на штиках, адміністративне впорядкування релігійної структури й етноконфесійне зонування на принципі надетнічності і вбудовування православної віри подолян в систему державного устрою Росії, забезпечення краю корпусом відданих імперії священиків і церковних чиновників, нав'язування російських стереотипів, правил і норм тощо. Але насаджена «силою соціальна нормативність чужої етнокультури руйнує культурну систему поневоленого етносу, нівелює його вітальні цінності. Отже, канони культури постають як своєрідний мотиваційний фундамент соціальної діяльності та міжгрупової взаємодії, як джерело інтеграційних та ідентифікаційних процесів» [27, с. 11].

Західна модель хоч і мала недоліки, проте не була ворожою. Тим часом російська вирізнялася особливою агресивністю й межувала з тенденцією до повного руйнування всіх тих культурних надбань і цінностей, які не були властивими для великоросів. За висловом Е. М. Томпсон, «загрозу несло радше нав'язування імперією культурної ідентичності, яка не відповідала ідентичностям, – метою яких є самозахист, – властивий колонізованим народам, що й призводило до відчуття ними потреби у «свободі», від тиску імперської могутності» [31, с. 34]. В кінцевому рахунку це породжувало інші тенденції, які абсолютно не співпадали з розрахунками царизму: відчуженість корінних мешканців від росіян і їхніх священиків, їх релігійно-моральну замкненість і самостійну набожність. За цих обставин подільські українці виробляли в собі стійкість і здатність для пристосування до нових реалій і набуття виразніших рис власної окремішності та самоідентифікації. Для подолян, як і всіх українців Правобережжя, величезне значення мав й той факт, що конкурентами росіян були поляки, що стримували зросійщення їх культури, тоді як перші гальмували полонізацію [28, с. 33].

Своїм впливом російський чинник не оминув і етнонаціональну структуру Подільської губернії – соціальну основу і глибинне джерело розвитку й урізноманітнення її культури –

ініціюючи та стимулюючи полінаціональну панораму. Головною зброєю царизму були концентрація в краї російських військ, православне духовенство і чиновники, бо там, де вони були, хоч і часто мінялися, здійснювалася етнографічна робота [21, с. 335]. Але росіяни не тільки пристосовували мешканців Поділля до своїх стандартів, а й самі змушені були адекватно реагувати на суспільні зміни, в яких опинилися, що спричинило розвиток багатьох соціальних і культурних явищ, котрі не вписувалися в імперські параметри. «Дивовижним є те, що в таких умовах український народ ще більше міцнів у вірі в Бога, ще чіпкіше тримався дідівських форм українсько-візантійського обряду, незважаючи на повальний наступ московських офіційних церковних структур проти українських форм сповідання православ'я. Відчуваючи загрозу національним обрядам, віруючі люди переносили їх розвиток на терен фольклорної традиції, яка була майже недоступна для офіційної РПЦ [29, с. 755].

Від першого дня корінні мешканці Подільської губернії відчували на собі російський релігійний чинник, оскільки царизм взяв під жорсткий контроль церковне життя, православну церкву розглядав як засіб ідейного і політичного впливу на корінне населення й об'єднання його з великоросами, а навернення уніатів у православ'я звів у ранг державної політики [12, арк. 1-12], а центральні і місцеві органи влади стали наполегливо перетворювати уніатів у православних [2, арк. 1-3]. По-перше, для самодержавства православ'я в часи Речі Посполитої слугувало засобом втручання в її внутрішнє життя під приводом захисту єдиновірних і методом виправдання анексії Росією її східних кресів, зокрема й Подільського та Брацлавського воєводств. По-друге, після 1793 р. церковно-релігійна політика на Поділлі і Правобережній Україні загалом замість зовнішньої стала внутрішньою, а релігійний чинник посів друге місце після військового, царизм уже набув достатнього досвіду в її реалізації. Край став полігоном двох імперських сил: самодержавства і православної церкви православна церква ідеологічно обслуговувала потреби царизму, підтримувала імперську політику великодержавного шовінізму, сприяла розширенню «російського царства», завдяки чому абсолютна більшість внутрішньо-політичних заходів, які проводились у регіоні після включення до складу Російської імперії, мала релігійне забарвлення, що слугувало їх стержневою основою [35, с. 544]. По-третє, Поділля стало тереном доволі швидкого за часом навернення уніатів, до яких росіяни ставилися «з безмежною ненавистю», вважаючи їх «не просто за єретиків, а за відступників» [20, с. 515], у православ'я. Проте цей перехід відбувся не природним шляхом, а завдяки зусиллям, під керівництвом і контролем самодержавства. Саме за розпорядженням імператриці Катерини II з'явилося «Місієне товариство», що користувалось необмеженою підтримкою держави та здійснювало від її імені перехід уніатів у православ'я [15, с. 312-316]. Більше того, відбулось не повернення подільських уніатів у материнську українську православну церкву, як це офіційно проголошувалося в документах нової метрополії, а навернення в російське православ'я, яке на той час уже було державним і виконувало духовну підставу самодержавства [38, с. 149]. По-четверте, великий сумнів викликає добровільність цього переходу. Наші пошуки в архівах України і Російської Федерації не засвідчили значних масивів індивідуальних, а тим паче колективних заяв від уніатських парафіян із проханнями прийняти у православну церкву. Переважно під проханнями вказувалося від 3 до 12 імен з числа всіх мешканців тодішніх сіл.

Між тим, аналіз показує, що в архівах повно донесень і рапортів чиновників церковної і цивільної влади з цих питань. Рясніють справи з наголошенням заслуг церковних місіонерів, які прибули з російських і малоросійських губерній й були призначені Синодом на посади благочинних, у наверненні уніатів у православ'я. Не бракує архівних джерел про боротьбу з впливом уніатського і католицького духовенства на подільське населення, про заборону уніатам проводити релігійну діяльність, висилку уніатських священників й передачу храмів і уніатських парафіяльних земель православному духовенству [1; 4; 6; 8; 10; 11; 13; 14]. Є й багато рапортів, в яких благочинні скаржилися, що не зуміли схилити жителів приєднатися до благочестя. В одних випадках із приїздом у села місіонерів чимало парафіян-уніатів переховувалось, в інших вимагали часу для роздумів. У цей час противниками православ'я заявили себе на Поділлі і Волині поміщики. Зазначимо і те, що з початку XIX ст. такі документи вже мали місце, але й вони не носили загального характеру і переважно стосувалися мешканців Волині. Важливо підкреслити і ще одну важливу деталь: в сповненому цинізмі імперському експансіоністському потоці перехід подолян у православну віру відбувався і з точки зору безвиході, примушення, самозахисту і самобереження. Тим більше, що процес приєднання до православ'я уніатів, католиків та іудеїв відбувався протягом першої половини, про що також свідчить велика кількість документальних підтверджень як на Поділлі, так і на Волині та Київщині [5]. Такі тенденції спричиняли не лише зміну віри, а й ліквідацію внутрішньо притаманних для їх культури релігійних елементів й вели до крайнього збіднення та спотворення панорами культурного розвитку подолян. Але ні кріпаччина, ні колоніальне становище, ні національно-культурний визиск не знищили в українцях національного духу.

Включення краю до складу Російської імперії завдало нищівного удару по освіті та культурі. Самодержавство і російська православна церква відігравали деструктивну роль у національній освіті, оскільки перейшли зі спонтанної в насильницьку фазу. В центральній і місцевих органах російської влади викликало особливе занепокоєння існування не стільки різноманітні навчальні заклади уніатських парафій краю, скільки українська сутність їхнього навчально-виховного процесу [18, с. 74, 77, 92]. Як наслідок, під час заходів із переходу уніатів у православ'я на Поділлі вже до кінця XVIII ст. було майже повністю знищено розгалужену мережу українських шкіл, опустивши подолян на якісно нижчий ступінь розвитку [19, с. 167]. Відтак Поділля разом з усією Україною перетворилось у закуток темряви й безправ'я для українців [30, с. 791].

Тільки потреба великої кількості сформованих у російському дусі цивільних і церковних чиновників змусила царизм йти на відкриття навчальних закладів, але вже за російськими стандартами. Головною в системі освіти краю стала відкрита в 1798 р. у містечку Шаргород [17, с. 314] та переведена в 1806 р. у м. Кам'янець-Подільський духовна семінарія духовна, де навчання і виховання здійснювалося в «російських православних істинах» й у свідомість учнів закладалась «правда», що задовольняла самодержавство [23, с. 18]. Невдовзі вона разом із парафіальними училищами, гімназіями та школами стає осередком і форпостом русифікації [22, с. 94] з російською програмою навчання і навчальною літературою, управлінням людьми, які не знали потреб і духу краю. Жоден із предметів, які викладались, не зближував семінариста з народом [39, с. 43, 44]. До того ж, у 1804 р. спеціальною постановою було заборонено вивчати українську мову. Переслідувалось усе місцеве: українське: мова, пісні, народний епос [18, с. 106]. У 1811 р. єпископ Іоаній виклопотав створення парафіального і повітового училища для дітей бідних священиків, яке знаходилося в с. Приворотті з Ушицького повіту а 30 верств від губернського центру. В 40–50-х рр. воно двічі зазнавало реорганізації, але, зрештою, залишилося в статусі повітового [32, с. 167].

Основні ознаки імперської освітньої політики визначилися в 1802–1804 рр. Викликана необхідністю уніфікації освіти та пристосування її до практичних потреб вона започаткувала появу нових навчальних закладів [25, с. 80]. Але через матеріальні труднощі, відсутність належного фінансування і педагогічного персоналу, недовіру населення до нової системи освіти, її реалізація була малоуспішною [22, с. 151]. За Олександра I реорганізовані головні народні училища в гімназії, а малі – у повітові училища [33, с. 817]. Після 1831 р. почала формуватися триступенева російська система освіти. Міністр освіти видав у квітні 1834 р. наказ з вимогою знищити польські впливи і всі навчальні заклади регіону перевести на російську мову [3; 7]. З 1837 р. у волостях почали створювати училища для дітей державних селян. Одночасно розбудовувались парафіальні школи при монастирях і церквах. Загалом, станом на 1850 р. навчанням у 143 народних школах Подільської губернії було охоплено лише 4432 учні [26, с. 310-312]. Зміни в шкільництві спочатку проявилися у знищенні українських, а згодом у відкритті та розвитку польських, російських, єврейських, навчальних закладів, шкіл іноземних колоністів. При цьому держава не несла жодних затрат.

Духовно-релігійний та освітньо-культурний розвиток на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. відбувався під дедалі зростаючим впливом російського чинника. Насаджений у краї політичний і соціальний устрій з імперською становою і конфесійною ієрархією із провідними позиціями росіян й повним безправ'ям селян і міських низів, не лише вів до дедалі більшого закабалення його корінних мешканців, відчуження їхньої землі та іншої власності, а й їхньої віри, освіти, рідної української мови, культури, інших форм національного життя. Цьому слугували численна російська армія, органи центральної і місцевої влади, православне духовенство, місіонери, чиновники, дворяни, підприємці і торговці. З цією метою було здійснено перехід уніатів у російське православ'я, знищено уніатську церкву, зруйновано шкільництво. Подоляни, як і українці Правобережної України, втратили доступ до національної освіти. Згодом почали діяти заклади освіти з російською мовою навчання під тотальним контролем органів влади і цензури, які перетворювалися в центри російсько-імперської духовності та культури. У школах навчання лише російською, польською та єврейською мовами. Щоправда, вдалося відстояти більшість духовно-моральних цінностей і традицій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. ЦДІАК України. Ф. 212. Оп. 1. Спр. 3. 13 арк.
2. Держархів Вінницької області. Ф. Д-506. Оп. 1. Спр. 1. арк
3. Держархів Вінницької області. Ф. Д-506. Оп. 1. Спр. 1. 12 арк.
4. Держархів Вінницької області. Ф. Д-546. Оп. 1. Спр. 3. 6 арк.
5. Держархів Житомирської області. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 8. 56 арк.
6. Держархів Хмельницької області. Ф. 226. Оп. 80. Спр. 487. 28 арк.

7. Держархів Хмельницької області. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 3. Т. 1. 948 арк.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 1. 44 арк.
9. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 74. 15 арк.
10. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. спр. 1094. 4 арк.
11. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. 1095. 40 арк.
12. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 1096. 13 арк.
13. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. 1101. 89 арк.
14. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. спр. 1104. 37 арк.
15. Полное собрание законов Российской империи. Санкт-Петербург : Тип. II Отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 28. № 21291. С. 312-216.
16. Блажевич Ю. І. Православна церква Поділля в умовах інкорпорації краю в систему Російської імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 8. С. 76–97.
17. Блажевич Ю. І. Церковне будівництво та конфесійні трансформації у подільській православній єпархії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11. С. 308–320.
18. Боднар А. М. Освітні трансформації на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття : дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 257 с.
19. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Український громадський видавничий фонд «Легіографія», [Б. р.]. 356 с.
20. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі [пер. з англ. П. Тарашук]. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
21. Коялович М. О. Чтения по истории Западной России. Санкт-Петербург : Тип. Бахметева, 1881. 341 с.
22. Милько В. Повітові училища України: мережа, фінансування, система управління (1804–1849) // Український історичний збірник 2015. Наук. видання. Вип. 18. /гол. ред. кол. Т. В. Чухліб]. Київ, 2015. С. 148–163.
23. О возсоединении униатов с православной церковью Российской империи. Санкт-Петербург: В Синодальной типографии, 1839. [2], 29 с.
24. Н. П. [Полевой Н.] Малороссия: Ее обитатели и история. // Московский телеграф. 1830. № 17. С. 77–86.
25. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902 . Санкт-Петербург, 1902. [2], II, 785, [2] с., 1 л. фронт. (портр.), 21 л. портр.
26. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наук. думка, 2001. 912 с.
27. Скрипник Г. А. Передмова // Історія Української культури у 5-ти т: Т. 4. Кн. 1 : Українська культура першої половини XIX століття. Наук. видання /гол. ред. Скрипник Г. А.]. Київ: Наук. думка, 2008. С. 5–26.
28. Стегній О. Г., Чурилов М. М. Регіоналізм в Україні як об'єкт соціологічного дослідження. Київ : СОЦІС, 1998. 217 с.
29. Степовик Д. В. Релігія і культура // Історія Української культури у 5-ти т: Т. 4. Кн. 1: Українська культура першої половини XIX століття. Наук. видання / [гол. ред. Скрипник Г. А.]. Київ: Наук. думка, 2008. С. 703–788.
30. Сявавко Є. І. Українське шкільництво // Історія Української культури у 5-ти т: Т. 4. Кн. 1: Українська культура першої половини XIX століття. Наук. видання / [гол. ред. Скрипник Г. А.]. Київ: Наук. думка, 2008. С. 789–860.
31. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм [перекл. з англ. М. Корчинська]. Вид. друге. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 368 с.
32. Трублаевич М. Воспоминания о Приворотском духовном училище 50-х годов // Киевская старина. № 11. С. 167–184.
33. Устрялов Н. Г. Русская история до 1855 года. В двух частях. Петрозводск: Фолиум, 1997: Репринтное изд. 1855. 958 с.
34. Філінюк А. Поділи Речі Посполитої в долі Правобережної України // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи : збірник наукових праць /[редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 4. С. 102–118.
35. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.
36. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наук. думка, 1983. Т. 40 : Літературно-критичні праці. 559 с.
37. Шевченко Т. Повне зібрання творів : У 12 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4: Повісті. 600 с.

38. Шевчук В. Почаївський культурний осередок XVIII – початку XIX століття // Україна: Наука і культура. Київ, 1996. Вип. 29. С. 149–156.
39. Яструбець. Отношение сельских священников к народу в Юго-Западной Руси // Основа. Южно-Русский литературно-ученый вестник. Санкт-Петербург: Тип. П. А. Кулиша, 1862. № 4. С. 37–53.

Анатолій Філінюк

Каменец-Подольський національний університет імені Івана Огієнка,
доктор історических наук, професор (Україна)

Віталій Моздир

Каменец-Подольський національний університет імені Івана Огієнка,
аспірант (Україна)

**Влияние российского фактора на духовно-религиозные и культурные процессы
в Подольской губернии в конце XVIII – первой половине XIX ст.**

***Аннотація.** В статті на основі аналізу літератури і комплексу і джерел обґрунтовано тезис про те, що духовно-релігійні і освітньо-культурні процеси на Подоллі в кінці XVIII – першій половині XIX ст. відбувалися під впливом російського фактора. На конкретному фактичному матеріалі показано, що Російська імперія виступила не тільки ініціатором і архітектором анексії Подоллі і всієї Правобережної України, але і своєю інкорпораційною політикою, яка охопила всі сфери суспільного життя, визначила тенденції і викликала суттєві трансформації в розвитку релігії, освіти і культури. Підкреслено, що, опинившись в російській імперській пастці і російсько-польсько-єврейському трикутнику, подольці і в цілому всі українці Правобережжя вимушені були протистояти їх духовно-релігійному і культурному поневоленню.*

***Ключевые слова:** Подолье, российский фактор, духовно-религиозная сфера, культура, трансформации.*

ABSTRACT

Anatolii Filiniuk

Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Vitalii Mozdir

Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University,
postgraduate student (Ukraine)

**The influence of the Russian factor on spiritual, religious and cultural processes
in Podillia province at the end of XVIIIth – in the first half of the XIXth century.**

The article based on the analysis of literature and a complex of sources substantiates the thesis that spiritual and religious and educational and cultural processes in Podillia at the end of the XVIIIth century – in the first half of the XIXth century occurred under the growing influence of the Russian factor. On the factual material it is shown that the Russian Empire not only acted as the initiator and architect of the annexation of Podillia and the entire Right-Bank Ukraine, but also identified trends and caused significant transformations in the development of religion, education and culture with its incorporation policy, which covered all spheres of public life. It was emphasized that, having found himself in a Russian imperial trap and a Russian-Polish-Jewish triangle, the inhabitants of Podillia and all Ukrainians of Right-Bank Ukraine were forced to resist their spiritual, religious and cultural enslavement.

The author draws attention to the fact that after the official inclusion of the territory of Podillya in the Russian autocracy in 1793, the formation of the region, as an integral part of the culture of the Podolsk region, undergoes significant transformations. The Russian factor played a special role in the development of educational processes, in particular, the Russian ethnic minority, which was the bearer of its own culture, typical for the indigenous territories of historical Russia. Many aspects of the topic have already found some reflection in the intelligence of researchers and ethnographers of the XIX – early XXI century. However, existing publications do not exhaust the entire depth of the problem. The article is addressed to specialists working in the field of history: for doctoral students, post-graduate

students, masters, ethnologists, students of historical disciplines of higher educational institutions, students of secondary schools and other admirers of the past of Podilsky Krai and Ukraine.

Key words: Podillia, Russian factor, spiritual and religious sphere, culture, transformations.

REFERENCES:

1. CDIAUK. F. 212. Op. 1. Spr. 3. 13 ark.
2. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F. D-506. Op. 1. Spr. 1. 226 ark.
3. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F. D-506. Op. 1. Spr. 2. 12 ark.
4. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F. D-546. Op. 1. Spr. 3. 6 ark.
5. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 1. Op. 3. Spr. 8. 56 ark.
6. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 226. Op. 80. Spr. 487. 28 ark.
7. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 227. Op. 1. Spr. 3. T. 1. 948 ark.
8. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1. 44 ark.
9. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 74. 15 ark.
10. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1094. 4 ark.
11. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1095. 40 ark.
12. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1096. 13 ark.
13. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1101. 89 ark.
14. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1104. 37 ark.
15. PSSRI. Sankt -Peterburg, 1830. T. 28. № 21291. S. 312–216.
16. Blazhevich Yu. I. Pravoslavna cerkva Podillya v umovakh inkorporatsii krayu v sistemu Rosiyskoï imperii (kinetc XVIII – persha polovina XIX st.) // Osvita, nauka i kultura na Podilli. Zbirnik naukovikh prats. Kam'yanets-Podilskiy: Oiyum, 2006. T. 8. S. 76–97.
17. Blazhevich Yu. I. Tserkovne budivnitstvo ta konfesiyni transformatsii u podilskiy pravoslavniy eparkhiï (kinets XVIII – persha polovina XIX st.) // Osvita, nauka i kultura na Podilli. Zbirnik naukovikh prats. Kam'yanets-Podilskiy: Oiyum, 2008. T. 11. S. 308–320.
18. Bodnar A. M. Osvitni transformatsii na Podilli naprikintsi XVIII – v pershiy polovini XIX stolittya: dis. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Kam'yanets-Podilskiy, 2015. 257 s.
19. Vovk Kh. Studii z ukraïnskoï etnografiï ta antropologii. Praga: Ukraïnskiy gromadskiy vidavnichiy fond «Legiografiya», [B.g.]. 356 s.
20. Deyvis N. Boje igrisce: istoria Polsci / [per. s engl. P. Garascuk]. Kiev: Wid-wo Solomij Pavlicko «Osnovii», 2008. 1080 s.
21. Kojalowich M. Ctenia po istoriy Sapadnoy Rossii. Sankt-Peterburg: Tip. Dachmetewa, 1881. 341 s.
22. Milko V. Povitovi uchilishcha Ukraine: merezha, finansuvannya, sistema upravlinnya (1804–1849) // Ukraïnskiy istorichnyi zbirnik 2015. Nauk. vydannya. Vipusk. 18. Gol. red. kol. T. V. Chukhlib. Kiïv, 2015. S. 148–163.
23. O vozsoedinenii uniatov s pravoslavnoy tserkovyu Rossiyskoy imperii. Sankt-Peterburg: v Sinodalnoy tipografii, 1839. [2], 29 s.
24. N.P. [Polewoy N.] Malorossia: Ee obitateli i istoria // Moskovskiy telegraf. 1830. № 17. S. 77–86.
25. Rozhdestvenskiy S. V. Istoricheskiy obzor deyatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. 1802–1902. Sankt-Peterburg, 1902. [2], II, 785, [2] s., 1 l. front. (portr.), 21 l. portr.
26. Siropolko S. Istotia osvity w Ukraine. Kiev : Nauk. dumka, 2001. 912 s.
27. Skripnik H. Peredmowa // Istoria ukrainskoy kultury w 5 t. T. 4. Kn. 1 : Ukaine kultura pershoj polowiny XIX stolittia. Nauk. vydannia. Kiev : Nauk. dumka, 2008. S. 5–26.
28. Stegnyy O. G., Curilov M. M. Regionalism w Ukrainen jak ob'ekt sociologicnogo doslidjennia. Kiev: SOCIS, 1998. 217 s.
29. Stepowik D. W. Religia I kultura // Istoria ukrainskoy kultury w 5 t. T. 4. Kn. 1 : Ukaine kultura pershoj polowiny XIX stolittia. Naukowe vydannia. Kiev : Nauk. dumka, 2008. S. 703–788.
30. Siawawko E. I. Ukrainishe skilnictwo // Istoria ukrainskoy kultury w 5 t. T. 4. Kn. 1 : Ukaine kultura pershoj polowiny XIX stolittia. Nauk. vydannia. Kiev : Nauk. dumka, 2008. S. 789–860.
31. Tompson Eva M. Trubadury imperii : Rossiyskaia literatura I colonialism I [per. s engl. M. Korcinska]. Wid. Druge. Kiev : Wid-wo Solomij Pavlicko «Osnovii», 2008. 368 s.
32. Trublaevich M. Vospominaniya o Privorotskom dukhovnom uchilishche 50-kh godov // Kievskaya starina. 1899. № 11. S. 167–184.
33. Ustryalov N. G. Russkaya istoriya do 1855 goda. V dvukh chastyakh. Petrozvodsk: Folium, 1997: Reprintnoeizd. 1855 g. 958 s.
34. Filinyuk A. Podily Reci Pospolitoj w doli Prawoberejnoy Ukreaine // Problemy istorij krain Centralnoy ta Scidnoy Ewropy : sbirniyk naukowiy prac I [redkol.: V. S. Stepankov (gokov. red.) ta in.]. Kam'yanets-Podilskiy: Oiyum, 2015. Wip. 4. S. 102–118.
35. Filinyuk A. G. Prawoberejna Ukraine naprykinci XVIII – na pocatku XIX st.: tendencyi roswitku I socialni transformacii: monografiya. Kam'yanets-Podilskiy: Aksioma, 2010. 728 cs.

36. Franko I. Sibrannia tvoriv u 50 t. Kiev : Nauk. dumka, 1983. T. 40: Literaturno-kriticni praci. 559 s.
37. Shewcenko T. Powne sibrannia tvoriv : U 12 t. Kiev : Nauk. dumka, 2003. T. 4: Powisti. 600 s.
38. Shevcuk W. Pocyawskiy kulturniy oseredok XVIII – pocatku XIX stolittia // Ukraine: Nauka i kultura. Kiev, 1996. Wip. 29. S. 149–156.
39. Yastrubets. Otnoshenie selskikh svyashchenikov k narodu v Yugozapadnoy rusi // Osnova. Yuzhno-Ruskiy literaturno-uchenyy vestnik. Sankt-Peterburg: Tip. P. A. Kulisha, 1862. № 4. S. 37–53.

УДК 94:929 Маєвський (477.44) «1918-1919»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-59-64>

Дмитро Левчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Й. Маєвський – організатор повстанського руху на Поділлі у 1918-1919 рр.

Анотація. У статті зроблено спробу розкрити маловідомі епізоди повстанського руху на Поділлі у кінці 1918 – початку 1919 рр. і висвітлити діяльність колишнього члена Української Центральної Ради Йосипа Альбіновича Маєвського з організації протигетьманського повстання у 1918 р. та Хотинського повстання у 1919 р. у Північній Бессарабії. Зроблено висновки, що Й. Маєвський був направлений на Поділля від Українського національного союзу або від Української партії соціалістів-революціонерів з метою організації протигетьманського повстання і що його дії призвели до Хотинського повстання проти румунських військ, при цьому скоріш за все він діяв за завданням українських лівих есерів.

Ключові слова: протигетьманське повстання, Хотинське повстання, Маєвський, повстанський рух, Подільська губернія.

Протягом усього часу української революції 1917-1921 рр. повстанський рух відіграв значну роль на Поділлі. Масовий повстанський рух сприяв тому, що Подільська губернія одна з перших встановила владу Директорії, діяльність повстанців сприяла знищенню більшовицького режиму у 1919 р., на його завершальних стадіях, більшовикам довелося докласти значних зусиль для перемоги. Початком повстанського руху на Поділлі сміливо можна вважати 1917 р., коли на теренах Поділля розгорнулись бої між селянами і польськими легіонерами, а закінчення губиться у середині 1920-х рр., коли внаслідок тривалого протистояння з більшовиками він набув диверсійних форм.

Незважаючи на значний інтерес дослідників до перебігу та осіб ватажків повстанського руху на Поділлі, в його вивченні існують певні прогалини. Недостатньо вивченими є зародження, перебіг, як селянського повстанського руху часів гетьманату Скоропадського у 1918 р., так і антибільшовицького повстанського руху весни-літа 1919 р.

Зважаючи на вище сказане, автор у своїй статті робить спробу розкрити маловідомі епізоди повстанського руху на Поділлі у кінці 1918 – на початку 1919 рр., крізь призму діяльності колишнього члена Української Центральної Ради Йосипа Альбіновича Маєвського по організації протигетьманського повстання у 1918 р. та збройного виступу проти румунських військ у січні 1919 р., відомого в історіографії як Хотинське повстання.

До теперішнього часу діяльність Й. Маєвського на Поділлі лише побіжно згадувалась у роботах науковців - О. Кравчука, О. Кучика, В. Кройтора, О. Потильчака, І. Ратушняка, О. Юрченка, у збірнику документів «Хотинское восстание» [7, 8, 11, 12, 16].

Йосип Альбінович Маєвський народився 14 травня 1874 р. у м. Трієст [5, арк. 4], яке на той час входило до складу Австро-Угорщини. Він себе вважав поляком за національністю [5, арк. 4; 17, с. 28], хоча Л. Юніверг вважає, що Йосип - син сербки і русина [15, с. 103], а М. Грушевський вважав його українцем [9, с. 382].

До 1891 р. Маєвський проживав у м. Трієст та навчався у місцевій гімназії, а потім виїхав до батьків у м. Кременчук, де до 1894 р. навчався у реальному училищі. У 1894 вступив на медичний факультет Женевського університету [5, арк. 6; 17, с. 28]. Під час навчання брав участь у революційному русі, мав зв'язки з анархістами, серед іншого очолював створену ними типографію, яка друкувала анархістську літературу для розповсюдження у Росії, підтримував зв'язки з теоретиком анархізму П. Кропоткіним [1, с. 5]. Також, Маєвський Й. під час навчання спілкувався з діячами українського руху: у 1896 р. приймав у Женеві відомого громадського діяча і кооператора М. В. Левитського та організував його виступ і дебати з російським